

WYROK
z dnia 5 września 2007 r.
Sygn. akt P 21/06*

W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Jerzy Ciemniowski – przewodniczący
Miroslaw Granat
Marek Kotlinowski
Ewa Łętowska – sprawozdawca
Jerzy Stępień,

protokolant: Krzysztof Zalecki,

po rozpoznaniu, z udziałem Prokuratora Generalnego, na rozprawie w dniu 5 września 2007 r., pytania prawnego Sądu Okręgowego w Poznaniu:

czy art. LV, art. LVI i art. LVIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94, ze zm.) jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3, a także z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,

o r z e k a:

Art. LV, art. LVI i art. LVIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94, z 1974 r. Nr 24, poz. 142, z 1990 r. Nr 55, poz. 321, z 1994 r. Nr 85, poz. 388 oraz z 2003 r. Nr 49, poz. 408) w zakresie, w jakim odnoszą się do spraw spadkowych, w których wydanie orzeczenia następuje od 14 lutego 2001 r., czyli od dnia ogłoszenia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r. (sygn. P 4/99) w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, są niezgodne z art. 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

UZASADNIENIE

I

1. Sąd Okręgowy w Poznaniu, Wydział II Cywilny Odwoławczy (dalej: Sąd Okręgowy) postanowieniem z 19 kwietnia 2006 r. (sygn. akt II Ca 512/05), przedstawił Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne, czy art. LV, art. LVI, art. LVIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94, ze zm.; dalej: p.w.k.c.) są zgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3, a także art. 2 Konstytucji.

1.1. Pytanie prawne zostało sformułowane w związku z toczącym się postępowaniem sądowym dotyczącym spadku, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, po zmarłej 9 kwietnia 1954 r. Katarzynie T. Stan faktyczny i prawny tej sprawy jest następujący:

* Sentencja została ogłoszona dnia 19 września 2007 r. w Dz. U. Nr 170, poz. 1205.

Postanowieniem z 1 kwietnia 1957 r. (sygn. akt Ns 262/56) Sąd Powiatowy w Poznaniu, na podstawie dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328, ze zm.; dalej: dekret z 1946 r.), stwierdził, że spadek po zmarłej z mocy ustawy dziedziczy jej siedmioro dzieci. Dekret z 1946 r. nie przewidywał osobnych, szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych.

W dniu 5 lipca 1963 r. weszła w życie ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168; dalej: ustawa o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych), której mocą uzależniono dziedziczenie gospodarstwa rolnego od szczegółowo określonych przesłanek. Osoba niespełniająca tych przesłanek nie dziedziczyła gospodarstwa rolnego, chociaż była powołana do spadku na podstawie przepisów ogólnych obowiązującego wówczas dekretu. Zgodnie z art. 24 ust. 1 tej ustawy, jej przepisy uzyskały moc wsteczną i znajdują zastosowanie także do spadków otwartych przed dniem 5 lipca 1963 r.

Rozwiązania przyjęte w ustawie ograniczającej podział gospodarstw rolnych zostały następnie włączone do kodeksu cywilnego. W zakresie przewidzianym w art. LV-LXIII p.w.k.c., unormowaniom o szczególnych zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych (art. 1058-1088 kodeksu cywilnego) nadano moc wsteczną i objęto nimi spadki otwarte przed wejściem w życie kodeksu cywilnego.

Zgodnie z art. LV § 1 p.w.k.c., do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie kodeksu cywilnego stosuje się przepisy tego kodeksu, z uwzględnieniem art. LVI p.w.k.c. Jednocześnie art. LVIII p.w.k.c. stanowi, iż wydane przed dniem 5 lipca 1963 r. postanowienie o stwierdzeniu praw do spadku, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, traci moc w stosunku do tego gospodarstwa, chyba że spadkobierca zmarł przed tym dniem. W celu wywołania skutków związanych z takim stwierdzeniem, w stosunku do należącego do spadku gospodarstwa rolnego postanowienie to winno być uzupełnione przez wymienienie spadkobierców, którzy zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego według przepisów art. LVI i art. LVII p.w.k.c. oraz ich udziałów w tym gospodarstwie.

Co do spadku po Katarzynie T. wskazane wyżej przepisy odniosły ten skutek, że postanowienie Sądu Powiatowego w Poznaniu z 1 kwietnia 1957 r. (sygn. akt Ns 262/56), o stwierdzeniu praw do spadku zachowało moc w stosunku do wszystkich składników majątkowych spadkodawczyni poza gospodarstwem rolnym, natomiast w zakresie dziedziczenia gospodarstwa rolnego postanowienie to wymagało uzupełnienia przez stwierdzenie, którzy spośród spadkobierców ogólnych spełniają warunki do dziedziczenia tego gospodarstwa. Uzupełnienia tego dokonano dopiero w 2004 r. Wówczas nie obowiązywały już przepisy o szczególnych zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych. Ich derogacja była skutkiem wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r., sygn. P 4/99 (OTK ZU nr 1/2001, poz. 5). Natomiast nadal obowiązywały (ponieważ pytania prawne w sprawie o sygn. P 4/99 nie obejmowały ich zakresem zaskarżenia) przepisy p.w.k.c. zaskarżone w sprawie niniejszej, a więc przepisy przewidujące retroaktywność stosowania przepisów o szczególnych zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych wobec spadków otwartych przed 5 lipca 1963 r.

Gospodarstwo wchodzące w skład spadku po Katarzynie T. spełniało kryteria określone w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 45, poz. 304). Warunki, jakim winni odpowiadać spadkobiercy uprawnieni do dziedziczenia gospodarstwa rolnego określone zostały w art. LVI p.w.k.c. oraz w przepisach kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym mu ustawą z dnia 26 października 1971 r. zmieniającą ustawę Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 27, poz. 252; dalej: nowela z 1971 r.). Nowelizacja ta nastąpiła z mocą wsteczną, w przeciwieństwie do późniejszych zmian kodeksu cywilnego z 1982 r. i 1990 r., które miały zastosowanie tylko do spadków otwartych po wejściu tych zmian w życie. Zgodnie z art. LVI § 1 i 2 p.w.k.c. prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed 5 lipca 1963 r. zachowywać mieli spadkobiercy określani w przepisach art.

1059-1062 k.c., z tą zmianą, że określone w tych przepisach warunki musieli spełniać nie w chwili otwarcia spadku, lecz w dniu 5 lipca 1963 r. i że przewidziane w tych przepisach oświadczenie o gotowości prowadzenia gospodarstwa zostało złożone przed 6 stycznia 1964 r.

Spośród siedmiorga dzieci Katarzyny T. żyjących w chwili jej śmierci, warunki do dziedziczenia gospodarstwa należącego do spadku spełniło czworo z nich, co znalazło wyraz w postanowieniu uzupełniającym Sądu Rejonowego w Poznaniu z 30 września 2004 r. Apelację od powyższego rozstrzygnięcia złożył jeden z uczestników postępowania, kwestionując uprawnienie jednego ze spadkobierców do nabycia gospodarstwa rolnego.

1.2. Powołując się na orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego (sprawa o sygn. P 4/99), Sąd Okręgowy stwierdził, że wskazane w pytaniu prawnym przepisy powinny być przedmiotem kontroli ich zgodności z Konstytucją. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny przez cały czas obowiązują, nie zostały uchylone, zaś przepisy art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. stanowią podstawę prawną indywidualnych rozstrzygnięć, czego dowodem jest sprawa spadku po Katarzynie T. Jednocześnie dopuszczalne jest dokonanie oceny zgodności z obecnie obowiązującą Konstytucją przepisów, które stosownie do swej treści wywołały już przewidziany w nich skutek. Takie przepisy mogą bowiem również stanowić podstawę prawną orzeczeń sądowych, z racji reguł intertemporalnych.

1.3. Przechodząc do oceny konstytucyjności przepisów objętych pytaniem prawnym, Sąd Okręgowy podniósł, co następuje:

1.3.1. W myśl art. 64 ust. 1 Konstytucji każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia. Własność i inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej (art. 64 ust. 2 Konstytucji). Artykuł 64 ust. 1 Konstytucji stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*.

Z kolei z art. 21 ust. 1 Konstytucji wynika, że ochrona własności i prawa dziedziczenia jest zasadą ustrojową państwa polskiego. Wywłaszczenie, a więc pozbawienie własności, jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem (art. 21 ust. 2 Konstytucji). Ograniczenie własności jest zaś dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza to istoty prawa własności (art. 64 ust. 3 Konstytucji).

Z gwarancjami poszanowania własności i prawa dziedziczenia koreluje przepis art. 31 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym wszelkie ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą jednak naruszać istoty wolności i praw.

Zestawienie art. 64 ust. 1 i 2 i art. 21 ust. 1 i 2 Konstytucji uzasadnia wniosek, że ochroną konstytucyjną objęte są również prawa osób, które uzyskały status spadkobiercy po śmierci określonej osoby. Innymi słowy, ochroną konstytucyjną objęte są prawa nabyte przez spadkobierców w drodze dziedziczenia.

1.3.2. Zgodnie z ogólną zasadą, prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na spadkobierców (art. 922 § 1 k.c., a przed wejściem w życie kodeksu cywilnego – art. 32 w związku z art. 1 § 1 dekretu z 1946 r. i w związku z art. LI p.w.k.c.). W stanie faktycznym sprawy oznacza to, że własność należącego do Katarzyny T. gospodarstwa rolnego,

wchodzącego w skład spadku po niej, z dniem 9 kwietnia 1954 r. stała się własnością jej dzieci, jako spadkobierców ustawowych, co następnie zostało potwierdzone w deklaratoryjnym postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku wydanym 1 kwietnia 1957 r. Inaczej mówiąc, od 9 kwietnia 1954 r. własność spadkowego gospodarstwa rolnego stanowiła wspólne prawo spadkobierców Katarzyny T.

Przepisy art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c., znajdujące zastosowanie w sprawie, stanowią natomiast podstawę prawną do weryfikacji powyższego prawa podmiotowego i do pozbawienia własności trzech – stosownie do rozstrzygnięć sądu pierwszej instancji – spośród siedmiu współwłaścicieli (spadkobierców).

1.3.3. Wskazane w pytaniu prawnym przepisy zakładają zatem wzruszenie istniejących praw podmiotowych własności gospodarstw rolnych, praw nabytych w drodze dziedziczenia. Ingerencja jest najdotkliwsza z możliwych, ponieważ w stosunku do spadkobierców (właścicieli, którzy odziedziczyli swe gospodarstwa przed 5 lipca 1963 r.), którzy nie spełniają kryteriów określonych w art. LVI p.w.k.c., powoduje swoistego rodzaju wywłaszczenie bez odszkodowania.

Sąd Okręgowy zauważył, że wyodrębnienie z majątku spadkowego gospodarstwa rolnego już na etapie nabycia spadku prowadzi do nierównego traktowania pod względem majątkowym dwóch grup spadkobierców: uprawnionych do dziedziczenia gospodarstwa i nieuprawnionych do tego, a to dlatego, że brak mechanizmu wyrównywania korzyści majątkowych, a zwłaszcza płynących z dziedziczenia na podstawie zakwestionowanych przepisów.

1.3.4. Na zakończenie Sąd Okręgowy stwierdził, że przepisy art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. są niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji, a także są niezgodne z art. 2 Konstytucji, w myśl którego Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. Do fundamentalnych elementów koncepcji państwa prawnego należy bowiem zasada ochrony bezpieczeństwa prawnego i zaufania do prawa, jak również wynikająca z tego zasada zakazująca nadawania prawu mocy wstecznej.

Nabycie spadku podlega prawu obowiązującemu w chwili śmierci spadkodawcy, bez względu na to, kiedy dochodzi do wydania orzeczenia sądowego stwierdzającego nabycie spadku. Dokonanie w zakwestionowanych przepisach, już po otwarciu spadku, a nawet już po formalnym stwierdzeniu jego nabycia, zmiany stanu prawnego w zakresie określenia kręgu spadkobierców prowadzi wprost do naruszenia praw majątkowych nabytych przez osoby będące spadkobiercami zgodnie z przepisami obowiązującymi w dacie otwarcia spadku. Ochronę tych praw przewiduje nie tylko art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji, ale także art. 2, właśnie poprzez zasadę ochrony bezpieczeństwa prawnego i zaufania do prawa.

2. Sejm, w piśmie swego Marszałka z 13 listopada 2006 r., zajął stanowisko, że przepisy art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. są niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 31 ust. 3, a także z art. 2 Konstytucji.

Marszałek Sejmu podniósł, że art. 64 ust. 1 Konstytucji, odczytywany w kontekście innych przepisów mówiących o dziedziczeniu (art. 64 ust. 2 i art. 21 ust. 1 Konstytucji), stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*. Wyliczenie w art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji nie tylko własności, ale i innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia zmierza do podkreślenia szerokiego zakresu gwarantowanego przez ten przepis prawa konstytucyjnego – przez wymienienie tych jego elementów, które zdaniem twórców Konstytucji zasługują na uwydatnienie. Oparte na tym przepisie konstytucyjne prawo podmiotowe należy do tych, których realizacja zakłada

obowiązywanie regulacji ustawowej, dotyczącej nie tylko jego ewentualnych ograniczeń (o czym mówi odnoszący się do ogółu praw i wolności art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz dotyczący własności art. 64 ust. 3 Konstytucji). Zestawienie art. 64 ust. 1 i 2 i art. 21 ust. 1 uzasadnia wniosek, że Konstytucja wyłącza możliwość pozbawienia własności, będącej najpełniejszym z praw majątkowych, cechy dziedziczności.

Zdaniem Marszałka Sejmu regulacja przyjęta w przepisach, których dotyczy pytanie prawne, nie spełnia wymagań wynikających z art. 64 ust. 2 Konstytucji. Dotyczy to rażąco nierównego traktowania spadkobierców. Podział majątku spadkowego na gospodarstwo rolne i inne składniki już na etapie nabycia spadku prowadzi do nierównego traktowania pod względem majątkowym obu grup spadkobierców.

Marszałek Sejmu dodatkowo zauważył, że nierównego traktowania spadkobierców dziedziczących z ustawy po właścicielu gospodarstwa rolnego nie można uzasadniać koniecznością posiadania kwalifikacji rolniczych dla uzyskania własności takiego gospodarstwa. Wymagania tego rodzaju zostały bowiem w 1990 r. generalnie zniesione, a kwestionowane przepisy kodeksu cywilnego są reliktem rozwiązań wprowadzonych ustawą o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych. Wynika z tego jednoznacznie, że ustawodawca nie uważa ograniczeń podmiotowych obowiązujących w dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych za realizację generalnego założenia ograniczeń podmiotowych dotyczących nabycia gospodarstwa rolnego.

Z gwarancjami poszanowania własności i prawa dziedziczenia koreluje przepis art. 31 ust. 3 Konstytucji.

Zgodnie z ogólną zasadą, prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą śmierci na spadkobierców (art. 922 § 1 k.c., a przed wejściem w życie kodeksu cywilnego – art. 32 w związku z art. 1 § 1 dekretu z 1946 r.). W będącej podstawą pytania prawnego sprawie oznacza to, że własność należącego do spadkodawczyni gospodarstwa rolnego stała się z dniem 9 kwietnia 1954 r. własnością jej dzieci, jako spadkobierców ustawowych, co następnie zostało potwierdzone w deklaratoryjnym postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku wydanym 1 kwietnia 1957 r. Od 9 kwietnia 1954 r. własność gospodarstwa rolnego stanowiła wspólne prawo spadkobierców Katarzyny T.

Artykuł LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. stanowią podstawę prawną do weryfikacji powyższego prawa podmiotowego, a w konsekwencji – stosownie do rozstrzygnięcia sądu pierwszej instancji – pozbawiają własności trzech spośród siedmiu współwłaścicieli (spadkobierców).

Zakwestionowane w pytaniu prawnym przepisy wzruszają, wyłącznie ze względów politycznych, prawa podmiotowe własności gospodarstw rolnych, prawa nabyte w drodze dziedziczenia. Ingerencja jest najdotkliwsza z możliwych, bo w stosunku do spadkobierców (właścicieli, którzy odziedziczyli swe gospodarstwa przed 5 lipca 1963 r.), którzy nie spełniają kryteriów określonych w art. LVI p.w.k.c., powoduje swoistego rodzaju wywłaszczenie bez odszkodowania.

Na zakończenie Marszałek Sejmu stwierdził, że nabycie spadku podlega prawu obowiązującemu w chwili śmierci spadkodawcy, bez względu na to, kiedy dochodzi do wydania orzeczenia sądowego stwierdzającego nabycie spadku. Dokonanie w zakwestionowanych przepisach, już po otwarciu spadku, a nawet już po formalnym stwierdzeniu jego nabycia, zmiany stanu prawnego w zakresie określenia kręgu spadkobierców prowadzi wprost do naruszenia praw majątkowych nabytych przez osoby będące spadkobiercami zgodnie z przepisami obowiązującymi w dacie otwarcia spadku.

Sejm nie zajął stanowiska w kwestii ewentualnego ograniczenia czasowego zakresu niekonstytucyjności zaskarżonych przepisów ani w kwestii skutków ewentualnego stwierdzenia niekonstytucyjności kwestionowanych przepisów.

3. Prokurator Generalny w piśmie z 31 sierpnia 2007 r. zajął stanowisko, że: 1) art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. są niezgodne z art. 2, art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w jakim odnoszą się do spadków otwartych przed 5 lipca 1963 r., co do których nie nastąpiło uzupełnienie postanowienia o stwierdzeniu praw do spadku, określające spadkobierców zachowujących prawo do dziedziczenia, wchodzącego w skład spadku gospodarstwa rolnego; 2) w zakresie dotyczącym art. LV p.w.k.c. postępowanie podlega umorzeniu.

Prokurator Generalny stwierdził na wstępie, że art. LV p.w.k.c. nie miał i nie może mieć zastosowania w rozpoznawanej przez sąd pytający sprawie. Postępowanie przed sądem dotyczy uzupełnienia postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku otwartego przed 5 lipca 1963 r., co powoduje, że do tego spadku art. LV p.w.k.c. nie ma zastosowania, bo wyłącza go art. LVI i ewentualnie art. LVII p.w.k.c.. Wobec tego postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym podlega w tym zakresie umorzeniu na podstawie art. 39 ust. 1 ustawy z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz. U. Nr 102, poz. 643, ze zm.; dalej: ustawa o TK). Zgodnie z art. 193 Konstytucji oraz art. 3 ustawy o TK od odpowiedzi na pytanie prawne musi zależeć rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem.

Po pierwsze, Prokurator Generalny podzielił zarzut wadliwości konstytucyjnej z uwagi na retroaktywność kwestionowanych przepisów. Prokurator podkreślił, że co do kwestionowanych przepisów trudno wskazać wartość konstytucyjną, jaka legła u podstaw nadania im mocy wstecznej, przeciwnie – dopatrzeć się tu można celu odmiennego, a mianowicie zgodnie z ówczesną koncepcją ustrojową ułatwienia przejmowania przez państwo majątków rolnych.

Po drugie, Prokurator Generalny podzielił wątpliwości dotyczące zgodności kwestionowanych przepisów z art. 64 ust. 1 i 2 oraz z art. 21 ust. 1 Konstytucji. Prokurator stwierdził, że przepis, wstecznie pozbawiający spadkobierców nabytych w drodze dziedziczenia praw majątkowych, powodujący ich utratę, bez jakiegokolwiek rekompensaty, na rzecz współspadkobierców, a często na rzecz osób, które spadku nie nabyły, wreszcie – na rzecz Skarbu Państwa, narusza wskazane normy konstytucyjne.

Prokurator Generalny podkreślił, że art. LVIII p.w.k.c. stanowił konsekwencję w zakresie proceduralnym nadania wstecznej mocy przepisom materialnym co do dziedziczenia gospodarstw rolnych. Istotą tego przepisu jest nie tylko wymóg uzupełnienia prawomocnych orzeczeń sądowych, ale także częściowe pozbawienia ich mocy. Przepis ten pozostaje w kolizji z obowiązującą w prawie spadkowym zasadą, że spadkobiercy nabywają spadek w chwili jego otwarcia, tj. z chwilą śmierci spadkodawcy.

Zdaniem Prokuratora, podczas oceniania konstytucyjności art. LVI i art. LVIII p.w.k.c, trzeba mieć na względzie, że przepisy te, funkcjonując w obrocie prawnym ponad 40 lat, spowodowały tak istotne skutki w sferze dziedziczenia gospodarstw rolnych (i następujących w ślad za tym działach spadków, obrotu nieruchomościami wchodzącymi w skład gospodarstw rolnych), iż pełna ich dekonstytucjonalizacja wywołałaby skutki niepożądane z punktu widzenia porządku konstytucyjnego. Przez analogię do rozwiązania przyjętego w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r. (sygn. P 4/99), Prokurator Generalny uznał, że kwestionowane przepisy są niezgodne z Konstytucją tylko w pewnym zakresie.

II

Na rozprawę nie stawili się, prawidłowo powiadomieni, przedstawiciel Sądu Okręgowego w Poznaniu oraz przedstawiciel Sejmu. Mimo nieobecności przedstawiciela Sejmu, Trybunał postanowił skorzystać z możliwości nieodroczenia w takim wypadku rozprawy.

Przedstawiciel Prokuratora Generalnego na rozprawie podtrzymał stanowisko zajęte w formie pisemnej, z tym że zmodyfikował je co do konieczności umorzenia postępowania w zakresie dotyczącym art. LV p.w.k.c. Stwierdził, że w istocie nie ma przeszkód formalnych do oceny

konstytucyjności tego przepisu, gdyż wszystkie kwestionowane przez sąd przepisy intertemporalne tworzą całość normatywną. W konsekwencji przedstawiciel Prokuratora Generalnego wniósł o stwierdzenie niezgodności art. LV p.w.k.c. ze wszystkimi powołanymi w stanowisku pisemnym wzorcami konstytucyjnymi w zakresie, w jakim odnosi się do spadków otwartych przed dniem 5 lipca 1963 r., co do których nie nastąpiło uzupełnienie postanowienia o stwierdzeniu praw do spadku, określające spadkobierców zachowujących prawo do dziedziczenia, wchodzącego w skład spadku gospodarstwa rolnego.

III

Trybunał Konstytucyjny zważył, co następuje:

1. Treść regulacji p.w.k.c. i k.c. kwestionowanej w pytaniu prawnym.

1.1. W pytaniu prawnym sąd zakwestionował regulację intertemporalną zawartą w przepisach ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94, ze zm.; dalej: p.w.k.c.), a mianowicie:

– art. LV, zgodnie z którym: „§ 1. Do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie kodeksu cywilnego stosuje się przepisy tego kodeksu, o ile artykuły poniższe nie stanowią inaczej. § 2. Jednakże ilekroć przepisy tytułu X księgi czwartej kodeksu cywilnego odsyłają do przepisów zawartych w innych tytułach tej księgi, stosuje się zamiast nich przepisy dotychczasowe”;

– art. LVI, zgodnie z którym: „§ 1. Prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem 5 lipca 1963 r. zachowują spadkobiercy, którzy przed dniem 5 lipca 1963 r. w drodze faktycznych (nieformalnych) działów spadku objęli w posiadanie to gospodarstwo lub jego część. Przepis ten stosuje się również w wypadku, gdy do dziedziczenia był powołany tylko jeden spadkobierca, jeżeli przed dniem 5 lipca 1963 r. objął w posiadanie należące do spadku gospodarstwo rolne. § 2. Prawo dziedziczenia takiego gospodarstwa zachowują również spadkobiercy określani w przepisach art. 1059-1062 kodeksu cywilnego z tą jednak zmianą, że określone w tych przepisach warunki istniały nie w chwili otwarcia spadku, lecz w dniu 5 lipca 1963 r. i że przewidziane w tych przepisach oświadczenie o gotowości prowadzenia gospodarstwa zostało złożone przed dniem 6 stycznia 1964 r. § 3. Prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez spadkobierców, którzy zmarli przed dniem 5 lipca 1963 r., podlega przepisom obowiązującym przed tą datą. Prawo dziedziczenia udziałów w spadkowym gospodarstwie rolnym zachowują ci spośród ich spadkobierców, którzy odpowiadają warunkom określonym w paragrafach poprzedzających. W braku takich spadkobierców udział zmarłego w gospodarstwie rolnym przypada w odpowiednim stosunku tym jego współspadkobiercom, którzy bezpośrednio przed dniem 5 lipca 1963 r. pracowali w tym gospodarstwie, a jeżeli takich współspadkobierców nie było – pozostałym współspadkobiercom zachowującym prawo dziedziczenia według przepisów paragrafów poprzedzających” oraz

– art. LVIII, zgodnie z którym „Wydane przed dniem 5 lipca 1963 r. postanowienie o stwierdzeniu praw do spadku, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, traci moc w stosunku do tego gospodarstwa, chyba że spadkobierca zmarł przed tym dniem. Dla wywołania skutków związanych z takim stwierdzeniem w stosunku do należącego do spadku gospodarstwa rolnego postanowienie to winno być uzupełnione przez wymienienie spadkobierców, którzy zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego według przepisów art. LVI i LVII, oraz ich udziałów w tym gospodarstwie”.

Kwestionowane przepisy należą do grupy przepisów międzyczasowych określających zakres czasowy zastosowania wprowadzonych przez kodeks cywilny szczególnych regulacji dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych. Przepisy te – nadając moc wsteczną przepisom art.

1058-1088 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93, ze zm.; dalej: k.c. lub kodeks cywilny) – odbiegają od ogólnej normy prawa międzyczasowego, miarodajnej dla spraw spadkowych, wyrażonej w art. LI p.w.k.c. Norma ta przewiduje jako zasadę stosowanie prawa obowiązującego w chwili śmierci spadkodawcy. Moc wsteczną nadano także kolejnej dotyczącej szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych noweli k.c. z 1971 r. (ustawa z dnia 26 października 1971 r. zmieniająca ustawę Kodeks cywilny; Dz. U. Nr 27, poz. 252; dalej: nowela z 1971 r.). Dopiero w noweli k.c. z 1982 r. (ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych; Dz. U. Nr 11, poz. 81, ze zm.) i z 1990 r. (ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 55, poz. 321) ustawodawca przyjął regulację zgodną z ogólną normą z art. LI p.w.k.c.

1.2. Kwestionowane przepisy mogą być przedmiotem kontroli Trybunału Konstytucyjnego. Zgodnie z utrwaloną linią orzecniczą przepis obowiązuje w systemie prawa, dopóki na jego podstawie są lub mogą być podejmowane indywidualne akty stosowania prawa, a utrata mocy obowiązującej jako przesłanka umorzenia postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym następuje dopiero wówczas, gdy przepis ten nie może być stosowany do jakiegokolwiek sytuacji faktycznej.

Kwestionowane przepisy międzyczasowe wyznaczają czasowy zakres stosowania przepisów k.c., wskazując, którą z kolejno obowiązujących wersji należy stosować w danej sytuacji. Przepisy te wyznaczają zatem podstawę rozstrzygnięcia spraw sądowych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych, innymi słowy – determinują ich treść.

W konsekwencji kolejnych nowelizacji, przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są obecnie stosowane w kilku różnych wersjach, w zależności od tego, kiedy nastąpiło otwarcie spadku. I tak przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych:

- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r. mają zastosowanie do spadków otwartych przed 4 listopada 1971 r., chyba że przed tym dniem nastąpił już dział spadku (z uwzględnieniem modyfikacji co do spadków otwartych przed 5 lipca 1963 r. wynikających z art. LVI i nast. p.w.k.c.), a także do spadków otwartych między 4 listopada 1971 r. a 5 kwietnia 1982 r.,
- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1982 r. mają zastosowanie do spadków otwartych między 6 kwietnia 1982 r. a 30 września 1990 r.,
- w brzmieniu ustalonym nowelą z 1990 r. mają zastosowanie do spadków otwartych po 30 września 1990 r.

1.3. Ze względu na charakter zarzutów postawionych w pytaniu prawnym analiza konstytucyjności zakwestionowanych przepisów międzyczasowych musi uwzględniać także treść przepisów k.c. dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych, którym wskazane przepisy nadały moc wsteczną.

Chodzi tu o wspomniane już przepisy księgi IV tytułu X k.c. „Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych”, tj. art. 1058-1088 k.c. w brzmieniu pierwotnie obowiązującym. Treść tych przepisów, z pewnymi modyfikacjami, została przejęta z ustawy z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168). *Ratio* tych przepisów była jednoznacznie odkodowywana jako „zmierzających do socjalistycznej przebudowy ustroju rolnego, a co za tym idzie – ugruntowania ustroju społeczno-gospodarczego, właściwego celom i zadaniom Państwa Ludowego” (wyrok SN z 28 maja 1969 r., sygn. akt III CZP 23/69, OSNC z. 1/1970, poz. 3).

Ogólnym założeniem przepisów tytułu X było to, że spadkobiercy ustawowi powołani w najbliższej kolejności dziedziczyli z ustawy gospodarstwo rolne pod warunkiem spełnienia wymaganych przesłanek. Artykuł 1059 § 1 k.c. stanowił, że dzieci spadkodawcy dziedziczą z ustawy gospodarstwo rolne, jeżeli: 1) bezpośrednio przed otwarciem spadku pracowały w tym

gospodarstwie nieprzerwanie co najmniej od roku albo 2) w chwili otwarcia spadku są członkami rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub pracują w gospodarstwie rolnym takiej spółdzielni, albo 3) w chwili otwarcia spadku bądź prowadzą inne indywidualne gospodarstwo rolne, bądź też pracują w gospodarstwie rolnym swoich rodziców, małżonka lub jego rodziców, albo 4) w chwili otwarcia spadku bądź są małoletnie, bądź też pobierają naukę zawodu lub uczęszczają do szkół, albo 5) w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolne do pracy. Jeżeli gospodarstwa nie mogli dziedziczyć spadkobiercy powołani w najbliższej kolejności, wówczas dziedziczyć mogli spadkobiercy powołani w dalszej kolejności, o ile spełniali odrębnie określone, z reguły surowsze przesłanki (art. 1060 § 2 i art. 1062 § 2 k.c., zob. także art. 1061 k.c.). Ponadto ograniczono krąg spadkobierców powołanych do dziedziczenia z ustawy gospodarstwa rolnego, wyłączając z tego kręgu zstępnych spadkodawcy dalszych niż jego wnuki (art. 1060 § 1 k.c.) i zstępnych rodzeństwa (art. 1062 § 3 k.c.), co zwiększało możliwości dziedziczenia przez państwo, oraz ograniczono wolność testowania w ten sposób, że spadkobiercą gospodarstwa rolnego lub jego części można było ustanowić w testamencie tylko osobę, która odpowiada warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jeżeli gospodarstwo rolne zostało przeznaczone w testamencie osobie nieodpowiadającej tym warunkom, dziedziczą je spadkobiercy ustawowi (art. 1065 k.c.).

Pozostałe przepisy dotyczyły działu spadku obejmującego gospodarstwo rolne oraz wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych.

Trzeba zauważyć, że wskazane przepisy należały do najbardziej rygorystycznych i były stopniowo liberalizowane przez kolejne nowele k.c. Już nowela z 1971 r. zmodyfikowała niektóre przesłanki dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez dzieci (art. 1059 § 1 pkt 1 k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r.), wnuki (art. 1060 § 2 k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r.) oraz rodzeństwo spadkodawcy (art. 1062 § 2 k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r.). Ponadto rozszerzyła krąg osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego poprzez zaliczenie do niego dzieci rodzeństwa spadkodawcy (art. 1062 § 3 k.c.). Nowela z 1971 r., odmiennie niż k.c. w brzmieniu pierwotnym, dopuściła także możliwość przyznania gospodarstwa rolnego spadkobiercy trwale niezdolnemu do pracy, który może je prowadzić przy pomocy osoby bliskiej (art. 1063 § 3 k.c. w wersji ustalonej ustawą zmieniającą z 1971 r.). W pewnym stopniu powodowało to ograniczenie możliwości dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez państwo.

1.4. Związek zachodzący między przepisem przejściowym a przepisem „materialnym”, którego czasowy zakres zastosowania jest wyznaczony przez przepis przejściowy, ma istotne znaczenie w niniejszej sprawie przede wszystkim ze względu na to, że kwestionowane art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. nadają moc wsteczną regulacji szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych, uznanej lub analogicznej do uznanej przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodną z Konstytucją w wyroku z 31 stycznia 2001 r. (sygn. P 4/99, OTK ZU nr 1/2001, poz. 5). W wyroku tym Trybunał stwierdził niezgodność z Konstytucją poszczególnych przepisów k.c. w brzmieniu pierwotnym i nadanym nowelami z 1971 r. i z 1990 r. w zakresie, w jakim odnoszą się do spadków otwartych od dnia ogłoszenia tego wyroku w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Okoliczność ta wpływa bezpośrednio nie tylko na treść rozstrzygnięcia o konstytucyjności kwestionowanej regulacji w niniejszej sprawie, ale także na jego skutki.

2. Problem konstytucyjny.

2.1. Trybunał Konstytucyjny w wyroku wydanym w sprawie o sygn. P 4/99, uznał za niekonstytucyjny szczególny reżim prawny dziedziczenia gospodarstw rolnych. Wyrok miał charakter zakresowy, a wyznacznikiem tego zakresu było kryterium niekonstytucyjności podzielonej w czasie (decydowała data otwarcia spadku przed dniem lub po dniu promulgacji wyroku stwierdzającego niekonstytucyjność). Miało to ten skutek, że wyrok w sprawie o sygn. P

4/99 nie prowadził do wzruszenia orzeczeń w sprawach spadkowych wydanych przed dniem jego ogłoszenia. Kontrolą Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. P 4/99 nie były natomiast objęte przepisy, co do których zgłoszono zastrzeżenia konstytucyjności w niniejszej sprawie, tj. art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. Te przepisy także wchodzą do szczególnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych, z tym że są to przepisy intertemporalne, przewidujące wsteczne działanie przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Tym samym szczególny reżim dziedziczenia gospodarstw rolnych, istniejący na tle k.c., został mocą tych przepisów odniesiony do spadków otwartych przed dniem wejścia w życie k.c., i to nawet wówczas, gdy stwierdzono nabycie spadku stosownym orzeczeniem. Przepisy art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. nie były objęte kontrolą konstytucyjności w sprawie o sygn. P 4/99, ponieważ Trybunał działał w granicach przedstawionego mu wniosku, pytania prawnego lub skargi konstytucyjnej. W sprawach, w związku z którymi przedstawiono pytania prawne, na podstawie których wszczęto postępowanie w sprawie o sygn. P 4/99, wskazane przepisy intertemporalne nie miały być zastosowane, a zatem pytające sądy nie potrzebowały i nie mogły (z uwagi na art. 193 Konstytucji) formułować co do nich zarzutów niekonstytucyjności. Przepisy intertemporalne objęte kontrolą konstytucyjności w niniejszym postępowaniu nadal obowiązują. Po utracie mocy przepisów materialnoprawnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych w wyniku orzeczenia Trybunału w sprawie P 4/99 nie nastąpiła bowiem interwencja legislatora, który usunąłby z porządku prawnego przepisy intertemporalne, służebne wobec zdekonstytucjonalizowanych przepisów k.c. W konsekwencji ukształtowała się sytuacja, gdy materialnoprawne przepisy k.c. tworzące reżim prawny dziedziczenia gospodarstw rolnych zostały konstytucyjnie zdyskwalifikowane w wyroku P 4/99, natomiast przepisy intertemporalne, zapewniające wsteczne ich stosowanie – pozostały w mocy. Ponieważ działanie niekonstytucyjności stwierdzonej w wyroku P 4/99 nie dotyczy spadków otwartych przed dniem wejścia w życie tego wyroku, a do takich spadków należy spadek po Katarzynie T., przeto kwestionowane w niniejszej sprawie przepisy intertemporalne wyznaczają powinność zastosowania przepisów, uznanych za niekonstytucyjne w wyroku P 4/99. Ta właśnie kwestia budzi wątpliwości pytającego sądu.

2.2. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego ukształtował się pogląd, że skutkiem orzeczenia niekonstytucyjności jest nie tylko derogacja niekonstytucyjnych norm, następująca z datą ogłoszenia (promulgacji) przepisów uznanych za niekonstytucyjne lub z upływem terminu odroczenia wejścia w życie wyroku. Już samo ogłoszenie wyroku Trybunału na sali sądowej powoduje zniesienie domniemania konstytucyjności zakwestionowanych norm. To otwiera sądom drogę do samodzielnej oceny sytuacji w sprawach rozpoczętych a niezakończonych przed ogłoszeniem wyroku o niekonstytucyjności normy. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniach (por. wyroki TK z 29 października 2002 r., sygn. P 19/01, OTK ZU nr 5/A/2002, poz. 67 i z 20 lutego 2002 r., sygn. K 39/00, OTK ZU nr 1/A/2002, poz. 4 oraz postanowienie z 6 kwietnia 2005 r., sygn. SK 8/04, OTK ZU nr 4/A/2005, poz. 44) opowiedział się także za tezą, zgodnie z którą orzeczenie o niekonstytucyjności wywiera także ten skutek, że obowiązuje norma intertemporalna, mająca pierwszeństwo (z racji konstytucyjnej genezy) przed normami intertemporalnymi dotyczącymi zmiany stanu prawnego w wyniku działań ustawodawcy. To umożliwia sądom odstąpienie od zasad skądinąd, w innych warunkach wyznaczanych przez reguły determinujące moment (datę), na który określa się stan prawny miarodajny dla orzekania. Tego rodzaju autonomia interpretacyjna przysługująca sądom znajduje swoje zakotwiczenie w art. 8 Konstytucji i jest wyrazem bezpośredniego stosowania Konstytucji w drodze kierowania się wykładnią zgodną z Konstytucją. Problem konstytucyjny, wobec którego stanął pytający sąd, mógłby być zatem także rozwiązany, gdyby na etapie stosowania prawa uznać tezę, że na reżim prawny szczególnego dziedziczenia gospodarstw rolnych składają się – jako *iunctim* – przepisy materialnoprawne (uznane za niekonstytucyjne w wyroku o sygn. P 4/99 przepisy k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych) i przepisy intertemporalne, wyznaczające czasowy zakres ich obowiązywania (a tym samym

stosowania), oraz gdyby wyciągnąć wnioski z okoliczności, iż wyrok w sprawie o sygn. P 4/99 jest źródłem supernormy intertemporalnej, wyłączającej stosowanie przepisu uznanego za niekonstytucyjny po dacie orzeczenia niekonstytucyjności.

2.3. Sąd zadający pytanie prawne postanowił jednak nie rozwiązywać problemu na wskazanej drodze, lecz zgłosił Trybunałowi zastrzeżenia co do konstytucyjności przepisów intertemporalnych niezaskarżonych w sprawie o sygn. P 4/99. Wybór drogi postępowania w obliczu wątpliwości konstytucyjnej należał do decyzji pytającego sądu.

3. Standard konstytucyjności regulacji przewidującej szczególne zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych ustalony w wyroku pełnego składu Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. P 4/99.

3.1. Trybunał Konstytucyjny, orzekając w niniejszej sprawie, w pełni podtrzymuje stanowisko wyrażone w sprawie o sygn. P 4/99 co do niekonstytucyjności szczególnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych. We wskazanym wyroku uznano niekonstytucyjność przepisów materialnoprawnych określających ten reżim. Kontrolowane obecnie przepisy intertemporalne (jak wszelkie przepisy intertemporalne w odniesieniu do przepisów, których dotyczą) są także składnikiem tego reżimu, normując jego obowiązywanie w czasie – w rozpatrywanym wypadku przewidując retroaktywne działanie tego reżimu. Dlatego wszelkie argumenty o niekonstytucyjności przepisów kontrolowanych w ramach postępowania w sprawie o sygn. P 4/99 zachowują aktualność w odniesieniu do przepisów normujących działanie tego reżimu w czasie. Ponadto ze względu na wprowadzenie przez kontrolowane przepisy intertemporalne retroaktywności, która – acz konstytucyjnie niezakazana – musi być jednak traktowana jako zjawisko wyjątkowe, a za jej wprowadzeniem muszą przemawiać szczególne względy aksjologiczne, aprobowane konstytucyjnie, w niniejszej sprawie występuje dodatkowy zarzut niekonstytucyjności.

3.2. Na płaszczyźnie wzorców konstytucyjnych najistotniejsze dla oceny przepisów międzyczasowych, zakwestionowanych w pytaniu prawnym Sądu Okręgowego, są następujące tezy:

3.2.1. Artykuł 64 ust. 1 Konstytucji, odczytywany w kontekście innych przepisów mówiących o dziedziczeniu (art. 64 ust. 2 i art. 21 ust. 1 Konstytucji), stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go (w całości lub w części) w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*. Wyliczenie w art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji nie tylko własności, ale i innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia zmierza do podkreślenia szerokiego zakresu gwarantowanego przez ten przepis prawa konstytucyjnego – przez wymienienie tych jego elementów, które zdaniem twórców Konstytucji zasługują na uwydatnienie. Oparte na tym przepisie konstytucyjne prawo podmiotowe należy do tych praw, których realizacja zakłada obowiązywanie regulacji ustawowej, dotyczącej nie tylko jego ewentualnych ograniczeń (o czym mówi odnoszący się do ogółu praw i wolności art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz dotyczący własności art. 64 ust. 3 Konstytucji), ale także – a nawet przede wszystkim – jego treści (por. art. 14 ust. 1 zdanie drugie niemieckiej Ustawy zasadniczej). Zestawienie art. 64 ust. 1 i 2 z jednej strony i art. 21 ust. 1 z drugiej strony uzasadnia wniosek, że Konstytucja wyłącza możliwość pozbawienia własności, będącej najpełniejszym z praw majątkowych, cechy dziedziczności. Natomiast inne niż własność prawa majątkowe mogą, ale nie muszą, być ukształtowane jako prawa dziedziczne, a więc niegasnące w chwili śmierci osoby fizycznej będącej podmiotem danego prawa. Sformułowanie art.

64 ust. 1 i 2 Konstytucji nie może być podstawą tezy, jakoby prawo dziedziczenia nie było prawem o charakterze majątkowym.

Pojęcie dziedziczenia na tle zestawionych wyżej przepisów Konstytucji powinno być rozumiane w znaczeniu szerszym od przyjętego w przepisach księgi czwartej obowiązującego obecnie k.c., gdzie oznacza ono określony sposób przejścia praw i obowiązków majątkowych przysługujących osobie fizycznej do chwili jej śmierci na inną osobę lub osoby. W szczególności użycie tego terminu w Konstytucji nie oznacza, że Konstytucja nakazuje przyjęcie w przepisach ustawowych konstrukcji spadku rozumianego jako ogół praw i obowiązków majątkowych stanowiących przedmiot dziedziczenia. Konstytucja nie wypowiada się także na temat mechanizmu wstąpienia następców prawnych zmarłej osoby fizycznej w prawa i obowiązki, które przysługiwały jej do chwili śmierci.

Z punktu widzenia art. 20 i art. 21 Konstytucji prawo dziedziczenia stanowi przede wszystkim gwarancję pozostawania własności w rękach prywatnych. Z przepisów tych, wraz z art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji, wynika adresowany do ustawodawcy nakaz objęcia regulacją ustawową określonej sfery zagadnień powstających w związku ze śmiercią osoby fizycznej. Dziedziczenie stanowi utrwalenie prawa własności w sensie instytucjonalnym. Polega to na tym, że prawo własności przysługujące osobie fizycznej nie może wygasać w chwili jej śmierci, ale winno trwać nadal, co zakłada jego przejście na inną osobę lub osoby. Konstytucyjna gwarancja prawa dziedziczenia ma przede wszystkim znaczenie „negatywne”, tj. uzasadnia zakaz arbitralnego przejmowania przez państwo (inne podmioty prawa publicznego) własności osób zmarłych. Inaczej mówiąc, ustawodawca nie ma możliwości wprowadzenia „ukrytego” wyłączenia przez pozbawianie składników majątkowych osób zmarłych statusu własności prywatnej. Prawo dziedziczenia czyni własność prywatną instytucją trwałą, nieograniczoną czasowo, niezależną od okresu życia osoby, której w danej chwili uprawnienia właścicielskie przysługują. Z uwagi na omówioną poniżej funkcję porządkową instytucji dziedziczenia przejście własności osoby zmarłej na rzecz Skarbu Państwa lub innego podmiotu publicznego nie jest kategorycznie wykluczone, ale może ono wejść w grę dopiero wówczas, gdy nie jest możliwe ustalenie osób fizycznych, których następstwo prawne po zmarłym jest bardziej uzasadnione bliskością stosunku łączącego te osoby ze spadkodawcą.

3.2.2. Ustawodawca powinien wprowadzić regulację subsydiarną w stosunku do dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy i pozwalającą jednoznacznie ustalić w konkretnym wypadku krąg spadkobierców. Sama Konstytucja, choć wyznacza ustawodawcy pewne dyrektywy co do regulacji dziedziczenia ustawowego, nie formułuje ścisłych i jednoznacznych norm, pozwalających na określenie kręgu, kolejności powołania do spadku i wysokości udziałów spadkobierców ustawowych. Należy jednak podkreślić, że wybór przez ustawodawcę określonego modelu dziedziczenia (np. sukcesja uniwersalna albo odrębne dziedziczenie poszczególnych składników majątku, nabycie spadku już w chwili śmierci spadkodawcy albo dopiero w następstwie jego przyjęcia lub orzeczenia organu państwowego) winien być „konsekwentny”, tzn. ustawodawca nie może tworzyć przepisów wyjątkowych, naruszających zasadę równości (równej ochrony) lub inne wartości konstytucyjne. Konstytucja wyznacza więc ramy, w których ustawodawca, regulując problematykę prawa spadkowego, ma znaczny zakres swobody. Powinien on respektować przede wszystkim wskazany wyżej zakaz „ukrytego” wyłączenia oraz założenie dostosowania porządku dziedziczenia do przypuszczalnej woli spadkodawcy, co zakłada oparcie takiej regulacji na określonym stopniu typowości i racjonalności postanowień spadkodawcy. Z tego punktu widzenia uzasadniać można zaliczenie do kręgu spadkobierców ustawowych najbliższych krewnych i małżonka spadkodawcy. W wypadku dziedziczenia ustawowego sam ustawodawca kształtuje (w pewnym sensie w zastępstwie spadkodawcy) krąg osób nabywających majątek spadkowy i może on realizować przy tej okazji również inne – oprócz „odkrycia” woli osoby zmarłej – konstytucyjnie uzasadnione cele. Dlatego jest oczywiste, że zakres ingerencji w prawo dziedziczenia jest w tym wypadku szerszy, ustawodawca nie tylko bowiem chroni interesy spadkobierców powołanych przez osobę zmarłą, ale sam określa

podstawy ich powołania do spadku. Zakres swobody ustawodawcy przy realizacji wynikającego z Konstytucji nakazu uregulowania dziedziczenia ustawowego dopuszcza także dalej idącą, niż w razie dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy, ingerencję co do reżimu prawnego poszczególnych składników majątku osoby zmarłej.

3.2.3. Z art. 64 ust. 1 Konstytucji wynika również adresowany do ustawodawcy zakaz pozbawiania jakiejś kategorii osób zdolności dziedziczenia, czyli możliwości nabycia własności i innych praw majątkowych po śmierci osoby, której przysługiwały one za życia. Jednakże należy podkreślić, że przepis ten gwarantuje tylko prawo dziedziczenia pojmowane abstrakcyjnie, a nie odniesione do dziedziczenia po konkretnej osobie fizycznej. Przepis ten zapewnia zatem każdemu samą możliwość stania się następcą prawnym osoby zmarłej, ale nie przesądza o porządku dziedziczenia po konkretnej osobie i nie gwarantuje nikomu uzyskania praw majątkowych w drodze dziedziczenia po określonym spadkodawcy. Przeciwnie założenie byłoby sprzeczne z należącym do treści prawa własności uprawnieniem do rozporządzania jej przedmiotem, które to uprawnienie korzysta z pierwszeństwa przed realizacją roszczeń osób niepowołanych przez spadkodawcę do dziedziczenia. Ponadto jest oczywiste, że ochroną konstytucyjną objęte są prawa osób, które uzyskały status spadkobiercy po śmierci określonej osoby. Konstytucja chroni prawa nabyte w drodze dziedziczenia, nie przesądzając jednak, kto w konkretnej sytuacji prawa te nabywa.

3.2.4. Gospodarstwo rolne może być przedmiotem szczególnej regulacji prawnosпадkowej. Konstytucyjną odrębność gospodarstwa rolnego jako składnika majątku potwierdza art. 23 Konstytucji. Przepis ten formułuje koncepcję gospodarstwa rodzinnego jako wytyczną dla organów władzy państwowej. Przepisy realizujące tę koncepcję nie mogą naruszać postanowień art. 21 Konstytucji, a więc także prawa dziedziczenia. To znaczy, że rodzinny charakter określonego gospodarstwa nie uzasadnia wprowadzenia innego mechanizmu przejścia własności w razie śmierci właściciela (współwłaściciela) niż dziedziczenie. Podobnie nie powinien on być interpretowany jako podstawa eliminowania uprawnień właściciela gospodarstwa i przymusowego tworzenia własnościowych wspólnot rodzinnych. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego nie wyklucza to jednak, że ustawodawca – w granicach przysługującej mu swobody regulowania dziedziczenia – odwoła się do koncepcji rodzinnego gospodarstwa rolnego jako wartości konstytucyjnej, i realizując ją, potraktuje gospodarstwo rolne jako szczególny przedmiot dziedziczenia, a więc podda go w określonym zakresie pewnym odrębnym regulacjom. Artykuł 23 zdanie drugie Konstytucji wyraża zakaz eliminacji instytucji dziedziczenia lub wprowadzenia takich rozwiązań, które wykluczałyby swobodę testowania lub równą ochronę praw wszystkich spadkobierców. Nie wyłącza on natomiast wprowadzenia co do spadków, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, szczególnej regulacji modyfikującej w określonych punktach ogólne przepisy prawa spadkowego. Modyfikacje te nie mogą być dowolne, ale służyć mają praktycznej realizacji wyrażonej w art. 23 Konstytucji zasady, zgodnie z którą gospodarstwo rodzinne jest podstawą ustroju rolnego państwa. Oczywiście przy tym jest, że gospodarstwo rodzinne nie jest celem samym w sobie. Z wymienionego przepisu Konstytucji wynika, że powinno ono stanowić efektywną formę gospodarowania, pozwalającą prowadzić produkcję rolną w celu nie tylko zapewnienia „godziwego” utrzymania rodzinom rolniczym, ale także najpełniejszego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa.

Poza tym należy zauważyć, że prowadzenie gospodarstwa rolnego może być traktowane jako szczególny rodzaj działalności gospodarczej, a samo gospodarstwo rolne może być uznawane za rodzaj przedsiębiorstwa. Trzeba przyjąć, że w wypadku dziedziczenia przedsiębiorstw interes publiczny, o którym mowa w art. 22 Konstytucji, może przemawiać za tym, aby w pewnych sytuacjach pozostawały one w niepodzielnym władaniu jednej tylko osoby. Łączy się to z dyrektywą wynikającą z art. 23 Konstytucji, przy założeniu, że gospodarstwo rolne jest

szczególnym przedmiotem własności, a władze publiczne mają obowiązek podejmowania działań, aby jego prowadzenie było „produktywną” formą gospodarowania.

3.2.5. Zasada równej dla wszystkich ochrony prawnej własności, innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia, nawiązująca do ogólnej zasady równości wyrażonej w art. 32 Konstytucji, została sformułowana w art. 64 ust. 2 Konstytucji. Zasada wyrażona w art. 64 ust. 2 Konstytucji odnosi się także do relacji między kilkoma osobami, dziedziczącymi po tej samej osobie zmarłej. Przy regulacji spraw spadkowych szczególne założenia dotyczą bowiem częściej w praktyce sytuacji dziedziczenia tego samego spadku przez kilka osób. W takiej sytuacji każda z nich uzyskuje obok innych osób status spadkobiercy dziedziczącego dany spadek w określonej części, co powoduje w konsekwencji nabycie współwłasności określonych rzeczy i stanie się współpodmiotem innych praw majątkowych. Ekonomiczny aspekt tej sytuacji uwydatnia się wówczas, gdy z określonych względów faktycznych (niepodzielność rzeczy) lub gospodarczych (niecelowość podziału) pewna rzecz lub pewien zespół praw majątkowych winien pozostawać w ręku jednej osoby, a więc ostatecznie własność nabywa jedna tylko osoba, a innym spadkobiercom przysługuje wyłącznie prawo do innych składników majątku lub żądania równowartości pieniężnej ich udziału. Aspekt formalny prawa dziedziczenia obejmuje więc nabycie określonych praw majątkowych przysługujących dotychczas osobie zmarłej, a aspekt materialny – przysporzenie majątkowe (także w formie pieniężnej), wynikające z wartości przedmiotów wchodzących w skład spadku. Na płaszczyźnie regulacji ustawowej oba wspomniane wyżej aspekty prawa dziedziczenia przejawiają się w dwóch instytucjach prawa spadkowego, a mianowicie: nabycia spadku i działu spadku. Założenia konstytucyjne determinujące kształt każdej z tych instytucji nie są jednolite, a rozważając konstytucyjność przepisów dotyczących nabycia spadku, nie można całkowicie pomijać kwestii działu spadku.

Zasada równej ochrony prawa dziedziczenia nie oznacza równości praw spadkobierców. Zróżnicowanie wynikać może przecież z odpowiednio wyrażonej woli spadkodawcy. „Nierówność” spadkobierców może być wynikiem również innych przyczyn, w szczególności faktycznej lub prawnej niemożności zapewnienia im takich samych praw do wszystkich przedmiotów wchodzących w skład spadku. Znaczenie zasady równej ochrony prawa dziedziczenia polega nie tylko na zapewnieniu osobom uprawnionym tych samych prawnych środków ochrony w sytuacji powołania do dziedziczenia kilku osób, równa ochrona prawa polega także na tym, że mają one prawo do uzyskania na analogicznych warunkach przysporzenia majątkowego odpowiedniego do ich udziału w spadku i wartości majątku spadkowego. Zasada równej ochrony prawa dziedziczenia nie ma charakteru absolutnego i nie wyklucza możliwości ograniczenia wysokości spłat należnych od spadkobiercy uzyskującego gospodarstwo rolne w wyniku działu spadku, ani rozłożenia w czasie ich płatności, jeżeli uzasadnione jest to potrzebą ochrony rodzinnego charakteru danego gospodarstwa albo zapewnienia prawidłowego i racjonalnego gospodarowania. Regulacja ustawowa tej problematyki winna zapewniać możliwość odpowiedniego „wyważenia” w takiej sytuacji kolidujących ze sobą interesów i uprawnień spadkobiercy obejmującego wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne i pozostałych spadkobierców (np. przez uwzględnienie dotychczasowej pracy w danym gospodarstwie rolnym).

4. Ocena konstytucyjności kwestionowanych przepisów międzyczasowych.

4.1. Zarzut naruszenia zasady niedziałania prawa wstecz (art. 2 Konstytucji).

Zakwestionowane art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. mają retroaktywny charakter. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego zasada *lex retro non agit*, wywodzona obecnie z art. 2 Konstytucji, stanowi istotny składnik zasady zaufania obywateli do państwa. Zasada niedziałania prawa wstecz polega na tym, aby nie stanowić prawa, które

nakazywałyoby stosowanie nowo ustanowionych norm do sytuacji zaistniałych przed wejściem ich w życie. Odstępstwo od tej zasady dopuszczalne jest wtedy, gdy jest to konieczne w celu realizacji wartości konstytucyjnej, ocenionej jako ważniejsza od wartości chronionej zakazem retroakcji, a także jeżeli przemawia za tym konieczność realizacji innej zasady konstytucyjnej, a realizacja tej zasady nie jest możliwa bez wstecznego działania prawa.

Retroaktywność kwestionowanych przepisów trzeba widzieć w perspektywie specyfiki instytucji otwarcia spadku w polskim porządku prawnym. Należy bowiem pamiętać, że otwarcie spadku, a zatem wstąpienie spadkobierców w prawa i obowiązki majątkowe zmarłego następuje z chwilą jego śmierci. Ta chwila, zgodnie ze wspomnianą już podstawową regułą intertemporalną w tej dziedzinie, przesądza o prawie właściwym dla określenia porządku dziedziczenia. Retroaktywność p.w.k.c. przejawia się zatem na dwóch płaszczyznach: nakazuje według nowego prawa kwalifikować sytuacje zaistniałe pod rządem dawnego prawa i prowadzi do modyfikacji praw nabytych pod rządem dawnego prawa. Znajduje to potwierdzenie szczególnie w treści art. LVIII p.w.k.c., który pozbawia mocy sądowe stwierdzenie praw do spadku, w którego skład wchodzi gospodarstwo rolne, w stosunku do tego gospodarstwa.

Stwierdzenie retroaktywnego charakteru danej regulacji nie przesądza automatycznie stwierdzenia jej niekonstytucyjności. Trzeba bowiem zbadać, czy retroaktywność nie znajduje uzasadnienia w konieczności realizacji innych wartości konstytucyjnych.

Jeżeli chodzi o kwestionowane p.w.k.c., to w istocie rozciągały one w czasie zastosowanie przepisów k.c., których *ratio* była „socjalistyczna przebudowa ustroju rolnego”. Tak określony cel regulacji nie znajduje żadnego uzasadnienia na gruncie obecnie obowiązującej Konstytucji. Gdyby nawet dekodować ich treść według współczesnego standardu konstytucyjnego, to podstawowym argumentem na ich obronę mogłaby być treść art. 23 Konstytucji. Jak to już jednak wskazano w uzasadnieniu wyroku o sygn. P 4/99 (zob. pkt 3 niniejszego uzasadnienia), szczególne przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, których czasowy zakres zastosowania został określony przez kwestionowane przepisy, nie realizują założeń wynikających z art. 23 Konstytucji. Co więcej – jak to zostanie wykazane w następnym punkcie uzasadnienia – kwestionowane przepisy oceniane w dzisiejszej perspektywie konstytucyjnej naruszają takie wartości konstytucyjne, jak prawo własności i dziedziczenia.

4.2. Zarzut naruszenia prawa własności i dziedziczenia (art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji).

4.2.1. Pierwszy z zakwestionowanych przepisów to art. LV p.w.k.c., ustanawiający ogólną regułę nakazującą stosowanie przepisów kodeksu cywilnego do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie tego kodeksu. Przyjęcie reguły wstecznego działania przepisów szczególnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych spowodowało, że osoby, które konstytutywnie już w chwili otwarcia spadku wcześniejszej niż dzień wejścia w życie k.c., nabyły prawo własności w drodze dziedziczenia, zostają pozbawione tego prawa. Dodatkowo należy zauważyć, że nowe zasady nabycia prawa własności na płaszczyźnie materialnej są regulowane w przepisach uznanych za niezgodne z Konstytucją w wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. P 4/99 (w sprawie leżącej u podstaw pytania prawnego Sądu Okręgowego są to przepisy k.c. w brzmieniu nadanym nowelą z 1971 r., przy czym należy pamiętać, że w wersji pierwotnej przepisy te były jeszcze bardziej rygorystyczne niż w wersji z 1971 r.). Mamy tu zatem do czynienia ze specyficznym kumulowaniem się przesłanek niekonstytucyjności. Zarówno na jednej, jak i na drugiej płaszczyźnie pełną aktualność znajdują argumenty przywołane w uzasadnieniu wyroku w sprawie o sygn. P 4/99, że szczególna regulacja zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych przyjęta w k.c. narusza standard wynikający z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji. Po pierwsze, widoczne na pierwszy rzut oka jest rażąco nierówne traktowanie spadkobierców. Sam ustawodawca nie traktuje

ustanowionych przez siebie ograniczeń jako koniecznych dla osiągnięcia założonego celu (niezależnie od tego, czy cel ten jest legitymowany konstytucyjnie). Po drugie, wyznaczony przez ustawodawcę krąg osób, mający charakter ograniczający w stosunku do kręgu spadkobierców na zasadach ogólnych, nie jest oparty na przesłankach w sposób racjonalny prowadzących do celów, które byłyby zgodne z Konstytucją. Po trzecie, przyjęta regulacja nie gwarantuje ani niepodzielności gospodarstwa rolnego, ani objęcia go przez jedną osobę najbardziej do tego zawodowo i fachowo predestynowaną. Po czwarte, przyjęta regulacja bez dostatecznego uzasadnienia pozbawia równej ochrony spadkobierców dziedziczących z ustawy na zasadach ogólnych. Podział majątku spadkowego na gospodarstwo rolne i inne składniki już na etapie nabycia spadku prowadzi do nierównego traktowania pod względem majątkowym obu grup spadkobierców, ponieważ brak niezawodnego mechanizmu „wyrównania” korzyści majątkowych, płynących z dziedziczenia.

Decydujące znaczenie ma także to, że zawężenie kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczących gospodarstwo rolne powodowało rozszerzenie zakresu sytuacji, w których gospodarstwo rolne dziedziczy z mocy ustawy Skarb Państwa.

4.2.2. Podobnie należy ocenić art. LVI p.w.k.c. mimo że jego treść wprowadza pewne odstępstwa od ogólnej reguły przyjętej w art. LV p.w.k.c. Przepis ten także prowadzi do pozbawienia praw nabytych pod rządami wcześniej obowiązujących przepisów i w zgodzie z nimi.

4.2.3. Art. LVIII p.w.k.c. jest konsekwencją wcześniej omówionych regulacji międzyczasowych. Ze względu na zniweczenie skutku konstytutywnego (nabycie prawa własności w drodze dziedziczenia z chwilą otwarcia spadku) ustawodawca pozbawił mocy postanowienia sądowe deklaratoryjnie stwierdzające nabycie spadku przez określony krąg osób.

4.3. Podsumowując, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że art. LV, art. LVI i art. LVIII p.w.k.c. przewidujące wsteczne stosowanie przepisów k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych naruszają art. 2 oraz art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji. Te same względy, które przemawiały za niekonstytucyjnością orzeczoną w wyroku P 4/99 wobec przepisów materialnoprawnych k.c., przewidujących szczególny reżim dziedziczenia gospodarstw rolnych, przemawiają także za identyczną oceną przepisów umożliwiających wsteczne stosowanie konstytucyjnie już zdyskwalifikowanych przepisów. Zauważyć należy, że przepisy intertemporalne i materialnoprawne, których te pierwsze dotyczą, są fragmentami tego samego reżimu. Przepisy intertemporalne rozszerzają bowiem czasowy zakres obowiązywania (poprzez wymóg stosowania do wskazanych sytuacji) przepisów materialnoprawnych. Dyskwalifikacja konstytucyjna tych ostatnich w wyroku P 4/99 musi zatem rzutować na ocenę konstytucyjności przepisów intertemporalnych. Ta ostatnia musi być tym surowsza, że dotyczy kwestii retroaktywności, samej w sobie naruszającej stabilność i zaufanie do prawa, a w wypadku rozpatrywanym naruszenie to jest szczególnie dotkliwe, skoro może się odnosić nawet do sytuacji objętych ostatecznymi rozstrzygnięciami sądowymi o nabyciu spadku.

5. Niekonstytucyjność podzielona w czasie.

5.1. Stwierdzenie, że treść zakwestionowanych w niniejszej sprawie przepisów jest niezgodna z Konstytucją – podobnie jak w sprawie o sygn. P 4/99 – aktualizuje konieczność rozstrzygnięcia, czy ustalenie to może spowodować uchylenie wszystkich skutków materialnoprawnych wywołanych przez niezgodne z Konstytucją przepisy. Trybunał Konstytucyjny, rozstrzygając tę kwestię, musiał uwzględnić, że przepisy kwestionowane w niniejszej sprawie są przepisami międzyczasowymi, które przez swe wsteczne działanie podważyły skutki już zaistniałe w chwili poprzedzającego ich wejście w życie otwarcia spadku. Sytuacja

widziana z tej perspektywy nie jest identyczna z sytuacją kształtującą się na tle oceny konstytucyjności przepisów szczególnych k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych.

Kwestionowane przepisy, zrywając z podstawową dla prawa spadkowego normą międzyczasową, w myśl której nabycie spadku podlega prawu obowiązującemu w chwili śmierci spadkodawcy, bez względu na to, kiedy dochodzi do wydania orzeczenia sądowego stwierdzającego nabycie spadku, naruszyły konstytucyjną zasadę zakazującą wstecznego działania prawa.

Stwierdzenie to nie uzasadnia jednak samo przez się zasadności orzeczenia niekonstytucyjności kwestionowanych przepisów od momentu ich wejścia w życie. Trybunał Konstytucyjny nie może bowiem pominąć w swej ocenie okoliczności, że przepisy te stały się podstawą weryfikacji praw własności nabytych przez osoby fizyczne w drodze dziedziczenia. Ustawodawca nie był wprawdzie konstytucyjnie zobligowany do takiego ukształtowania stosunków prawnych, ale wywołane tą regulacją skutki mają znaczenie dla ograniczenia konstytucyjnie dopuszczalnych zmian zrealizowanego już stanu prawnego. Uwzględnienia wymaga poza tym czas, w którym zakwestionowane przepisy obowiązywały. Ma to znaczenie w sytuacji, gdy przedmiotem sprawy są przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r., a jeszcze w większym stopniu, gdy są to przepisy sprzed wejścia w życie ustawy z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 75, poz. 444, ze zm.), która to nowelizacja określiła Polskę jako demokratyczne państwo prawne, urzeczywistniające zasady sprawiedliwości społecznej. „Proste” stwierdzenie niekonstytucyjności kwestionowanych przepisów (bez ograniczenia tej niekonstytucyjności do pewnego zakresu czasowego) powodowałoby ponowne naruszenie praw majątkowych, nabytych przez osoby będące spadkobiercami gospodarstwa rolnego, zgodnie z kwestionowanymi przepisami międzyczasowymi. Prawa tych osób także podlegają ochronie gwarantowanej przez dotyczące własności i innych praw majątkowych przepisy Konstytucji. Ochronę tych praw uzasadniają także oparte na art. 2 Konstytucji zasady ochrony bezpieczeństwa prawnego i zaufania do prawa. Zasada niedziałania prawa wstecz jest adresowana także do Trybunału Konstytucyjnego, który w roli „negatywnego ustawodawcy” ma kompetencję do pozbawienia całości lub części aktu normatywnego mocy obowiązującej, a tym samym do spowodowania zmiany stanu prawnego, której konsekwencją jest nie tylko zakaz stosowania przepisu uznanego za niezgodny z Konstytucją, ale i możliwość ponownego rozpatrzenia zakończonych już spraw. Stabilność stosunków, osiągana w wyniku rozstrzygnięcia *ratione imperii* przez sądy, jest sama w sobie wartością konstytucyjną (art. 2 i art. 45 Konstytucji). Każda zatem decyzja, w wyniku której następuje wzruszenie takich rozstrzygnięć, musi mieć za sobą konieczność ważenia wartości pozostających w konflikcie. Zatem, orzekając w kwestii zgodności z Konstytucją przepisów, które zostały zakwestionowane w niniejszej sprawie, Trybunał Konstytucyjny musi ocenić także oddziaływanie wyroku, stwierdzającego niezgodność kwestionowanych przepisów z Konstytucją, na skutki prawne, które przed ogłoszeniem tego wyroku w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej zostały ukształtowane przez wyrażone w tych przepisach normy prawne. Dlatego Trybunał Konstytucyjny – stosując konstrukcję analogiczną do zastosowanej w sprawie o sygn. P 4/99 – uznał za uzasadnione zminimalizowanie oddziaływania wydanego w niniejszej sprawie wyroku na ukształtowane już stosunki prawne. W tym zakresie stanowisko Trybunału jest zbieżne ze stanowiskiem Prokuratora Generalnego. Trybunał nie podziela natomiast stanowiska Sejmu, który opowiedział się za dekonstytucjonalizacją kontrolowanych przepisów, bez wskazywania jakichkolwiek ograniczeń w czasie. Skutkiem takiego zabiegu byłoby umożliwienie wzruszenia wszystkich postanowień wydanych kiedykolwiek w czasie obowiązywania zaskarżonych przepisów p.w.k.c. co oznaczałoby daleko posuniętą destabilizację stosunków własnościowych.

5.2. W niniejszej sprawie ustalenie zakresu czasowego niezgodności z Konstytucją wymaga nie tylko analizy szczególnych cech sytuacji objętych unormowaniem przewidzianym w przepisach

uznanych za niezgodne z Konstytucją, ale także uwzględniania faktu, że z dniem ogłoszenia w Dzienniku Ustaw wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie P 4/99 (co nastąpiło z dniem 14 lutego 2001 r.) ostatecznie obalone zostało domniemanie konstytucyjności szczególnych przepisów k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych.

Trybunał Konstytucyjny zdecydował się na określenie w sentencji wyroku zakresu czasowego, w którym kwestionowane przepisy nie mogą być wyeliminowane z porządku prawnego, gdyż wzgląd na inne wartości i zasady konstytucyjne oraz istnienie domniemania konstytucyjności zakwestionowanych p.w.k.c. przeważa nad argumentacją uzasadniającą niezgodność treści danego przepisu z normą konstytucyjną. Trybunał, dokonując ważenia podlegających ochronie wartości konstytucyjnych, a także biorąc pod uwagę postulat spójności systemu prawnego, przyjął jako datę graniczną dzień ogłoszenia wyroku w sprawie o sygn. P 4/99.

5.3. Trybunał Konstytucyjny ma świadomość, że taka formuła jego wyroku może powodować kolejną ingerencję w ukształtowane stosunki prawne – te, które tak jak w sprawie, w związku z którą przedstawiono pytanie prawne – były modyfikowane już po 14 lutego 2001 r. Jednak i tak formuła ta minimalizuje zakres ingerencji w prawa majątkowe. Trybunał Konstytucyjny nie ma innych instrumentów prawnych, które pozwoliłyby na usunięcie skutków obowiązywania przedkonstytucyjnych regulacji nieodpowiadających standardowi demokratycznego państwa prawa. Takimi instrumentami dysponuje ustawodawca. Nie można abstrahować tu od okoliczności, że od ogłoszenia wyroku w sprawie o sygn. P 4/99 ustawodawca nie podjął żadnych kroków zmierzających do uregulowania stanu prawnego w dziedzinie ustawowego dziedziczenia gospodarstw rolnych ani zasad zrekompensowania skutków obowiązywania niekonstytucyjnych przepisów.

6. Skutki wyroku.

Przyjęta przez Trybunał Konstytucyjny formuła wyroku o niekonstytucyjności p.w.k.c. od określonego momentu czasowego (14 lutego 2001 r.) oznacza, że od tego dnia wskazane w wyroku przepisy nie mogą być już stosowane, nawet gdyby za ich stosowaniem przemawiały „normalne” reguły intertemporalne.

Jednocześnie formuła ta wyłącza ponowne orzekanie (w związku z wydaniem niniejszego wyroku) w sprawie spadkowej zakończonej postanowieniem o stwierdzeniu nabycia spadku, wydanym na podstawie kwestionowanych przepisów przed 14 lutego 2001 r.

W sprawie, która stała się przyczyną przedstawienia Trybunałowi Konstytucyjnemu wątpliwości przez pytający sąd, nie ma zatem podstaw do korygowania postanowienia z 1 kwietnia 1957 r., sygn. akt Ns 262/56, wydanego przez Sąd Powiatowy w Poznaniu, w kwestii stwierdzenia nabycia spadku.

7 Zważywszy powyższe okoliczności, Trybunał Konstytucyjny orzekł jak w sentencji.